

SELÇUKLULARDA ZENGİN EMİRLER

Erdoğan Merçil*

Özet

Selçuklular devrinde bazı emirlerin çok zengin olmaları dönemin tarihçilerinin de dikkatini çekmiş ve bu durumu eserlerinde yansıtmışlardır. Bu makalede, dönemin kaynaklarında verilen bilgiler doğrultusunda Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti hizmetindeki zengin emirlerin kimlikleri, faaliyetleri ve sahip oldukları servet üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Selçuklular, Emir, Atabeg, Bey, Servet.*

Abstract

Wealthy Emirs in Seljuks

During the reign of the Seljuks, wealth of some emirs attracted the attention of contemporary historians and this fact was reflected in their works. This article, in the direction of primary sources of the era, focuses on the identities, deeds and fortunes of wealthy emirs in the service of the Great Seljuk Empire and Anatolian Seljuk Empire.

Key Words: *Seljuks, Emir, Atabeg, Bey, Fortune.*

1. Selçuklu Emirleri

Atsız b. Uvak

Selçukluların hâkim olduğu coğrafyada yer alan ülkelerden birisi de Suriye idi. Bu bölgede faaliyet gösteren emirlerden biri Atsız b. Uvak olup Kudüs'ü fethettikten sonra Abbasî Halifesi ve Sultan Melikşah adına hutbe okutarak Selçuklulara tâbi olduğunu gösterdi. Bundan sonraki sürede Atsız, Suriye ve Filistin'in önemli şehir ve kalelerine sahip olarak hâkimiyet sahasını genişletti. Ayrıca Fâtımîler (297-567/909-1171) yönetimindeki Dımaşk'ı ele geçirip burasını kendine başkent yaptı. Onun daha sonraki hedefi Mısır'daki Fâtımî Devleti'ne son vermektir. Atsız, bu maksatla beş bin kişilik bir orduyla harekete geçerek Kahire yakınlarına kadar ilerledi (1077) ise de ihanete uğraması sebebiyle Dımaşk'a geri dönmek zorunda kaldı (7 Şubat 1077).

---

* Emekli Ortaçağ Tarihi Profesörü.

Atsız'ın Mısır seferinde mağlup olduğu, hatta öldüğü şayiasını duyan Sultan Melikşah kardeşi Tutuş'u Suriye ve Filistin Melikliği'ne tayin etti. Ancak Atsız'ın ölmediği anlaşılınca bu durum Melikşah'a bildirildi. Böylece Atsız yerinde kaldı. Bu sırada Mısır'dan harekete geçen bir Fâtımî ordusu Atsız'ın yönetimindeki Dımaşk'ı kuşattı. Atsız bu durumda Fâtımî ordusu karşısında direnemeyeceğini anlayarak Tutuş'tan yardım istedi. Tutuş'un harekete geçmesi, Fâtımî askerlerinin geri çekilmesine sebep oldu. Tutuş, daha sonra kendisini karşılamakta geç kalındığı bahanesiyle Atsız'ı yayının kirişiyle boğdurdu (1079).

Atsız öldüğünde hazinesinde on yedi miskal ağırlığında kızıl bir yakut, her parçası bir miskalden az olan altmış parça inci, on bin altın, iki yüz altın eyer ile başka değerli eşyalar mevcuttu¹.

Savtegin

Zengin emîrlerden bir diğer Selçukluların ilk sultanı Tuğrul Bey döneminden (1038-1063) itibaren kaynaklarda adı geçen Savtegin'dir. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla onun ilk önemli görevi, Selçuklu İbrahim Yınal'ın isyan edeceği şayiasının ortaya çıkmasıyla ona elçi olarak gönderilmesidir.

Savtegin daha sonra Abbasî Halifesi el-Kaim bi-Emrillâh (1031-1075)'ı esir alan Büveyhîlerin Türk komutanı Arslan Besasîrî'ye karşı gönderilen Selçuklu ordusunda yer aldı. Besasîrî, 11 Zilhicce 451/18 Ocak 1060'da bir çarpışma sonucu öldürüldü.

Sultan Tuğrul Bey el-Kaim bi-Emrillâh'ın kızı Seyyide ile nikâh akdi için halifenin eşi Çağrı Bey'in kızı Arslan Hatun ve Vezir Amid el-Mülk'ün de dâhil olduğu büyüklerden meydana gelen bir heyeti Bağdat'a gönderdi. Bu heyete Savtegin de dâhildi (Rebî II. 453/ Nisan-Mayıs 1061).

Tuğrul Bey'in Hoy halkı ile yaptığı mücadelede şehrin reisi Yusuf b. Mergin ile anlaşma sağlamak için Ebû Kâlicâr Hezâresb ile Savtegin el-Hâdim görevlendirilmişti (1062).

Sultan Tuğrul Bey 4 Eylül 1063 tarihinde öldüğünde, Vezir Amid el-Mülk onun yerine Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta geçirdi. Ancak Çağrı Bey'in öteki oğlu Alp Arslan ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış da sultanlıklarını ilân ettiler. Bu sırada Savtegin, Alp Arslan'ın yanında yer aldı. Neticede Alp Arslan Kutalmış'ı mağlup ederek (Ocak 1064) tek başına

---

¹ Bk. İbn Kesir, s.247; ayrıca bkz. Sevim 1983, s.84; Sevim 1991, s.92-93.

hükümdar oldu. Bundan sonra Savtegin artık emîr unvanı ile zikredilmekte ve Selçuklu Devleti'nin büyükleri arasında yer almakta idi.

Savtegin daha sonra Sultan Alp Arslan'ın seferlerine katıldı. Nitekim o Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071)'na iştirak etmiş ve önemli bir görev almıştı. Sultan Alp Arslan'ın, Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes (1068-1071)'e savaştan önce gönderdiği elçilik heyetinde güvenilir komutanı Savtegin de bulunmaktaydı.

Alp Arslan'ın ölümü (24 Kasım 1072) ile oğlu Melikşah onun yerini almış, ancak Kirman Meliki amcası Kavurd da sultanlığını ilân etmişti. İki taraf arasındaki savaşta Savtegin, Melikşah'ın ordusunun öncü komutanı idi. Savaş sonucu Melikşah galip gelerek sultanlığını sağlamlaştırdı. Savtegin bundan sonra Melikşah devrinde Karahanlılara, Gence ve Errân'a ve Gürcüler'e karşı yapılan seferlere katıldı. Melikşah 476/1083-1084'de onu Emîr el-Hacc ve Kûfe emîri tayin etti. Bu görevde de başarılı olan Savtegin Bağdat'da Halife el-Muktedî (1075-1084) tarafından huzura kabul edildi. Halife tarafından Savtegin'e hil'at giydirilerek ihsanlarda bulunuldu (17 Nisan 1084).

Bir müddet sonra sill (verem) hastalığına yakalanan Savtegin hiç vakit geçirmeden Bağdat'dan İsfahan'a gitmiş ve Cumada I. 477/Eylül-Ekim 1084 tarihinde ölmüştür. Savtegin öldüğü zaman geride iki milyon dinar (para), dokuz bini Rum ipeğinden olmak üzere on beş bin elbise, beş bin at, bin deve, otuz bin koyundan meydana gelen muazzam bir servet bırakmıştı. Bu servete arazi, silâhlar ve emtia dâhil değildi. Ayrıca doğduğu yer olan Hakister'de bir rıbat inşâ ettirmişti².

Muhammed b. Mansûr Nesevî, Amid-i Horasan

Muhammed b. Mansûr gençliğinde *Sûk el-Asker*³'de kasap idi. Daha sonra Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiş olmalı ki, Tuğrul Bey'in nedimlerinden Ahursâlâr öldüğü zaman bu görev ona verildi.

Sultan Alp Arslan onun yaptığı hizmeti her gün görür ve şaşırırdı. Bu başarısı nedeniyle o Meş'aleciler emîri tayin edildi. Alp Arslan karanlık bir gecede gezerken eşyasını kaybetmiş ve kandilindeki yağ da bitmişti. Bu durumu gören Muhammed b. Mansûr hemen aşçıdan elli dinara bir men badem yağı alarak meş'aleleri yaktı. Sultan meş'alelerden çıkan kokuyu hissettiği vakit bu durumu ona sordu. Muhammed de sultana hakikati anlattı. Bunun üzerine sultan

² Geniş bilgi için bkz. Merçil 2011a, s.70-83.

³ Bkz. Merçil 2006, s.23-26.

onun akıl ve zekâsını takdir ederek yakın adamları arasına geçirdi ve ihsanda bulundu.

Ayrıca Nişabur ve havalisinin harac işlerini ona havale etti. O, bir süre Nişabur'un haracını topladı, bu şehirde kıtlık olduğu yılda halka çok iyiliği dokundu. Buradaki asıl görevi Horasan amirliği idi. Bu nedenle isminden çok kaynaklarda bu unvanla anıldı. Daha sonra kendisine Harezm eyaletinin idaresi verildi.

Öte yandan Nizâm el-Mülk ile Amid'in arası iyi olmayıp vezir onun kıskanmakta idi. Nitekim Nizâm el-Mülk bir emîri, divana ait resmî senetler ile Harezm'e göndererek amidin borçlu olduğunu ve hırsızlığını meydana çıkartıp rezil etmek istedi. Ancak amid bu emîr ve adamlarının öldürülmelerini ve Ceyhun Nehri'ne atılmalarını emretti. Bundan sonra amid, *zenginliğini ortaya koyan* bir davranışta bulundu, *yüz köle satın alıp her birinin beline yüz dinar bağlayarak Alp Arslan'a hediye etti*. Bununla beraber sultana durumu açıklayan bir mektup gönderdi. Alp Arslan onun bu mazeretini kabul ettiği gibi divanından kendisine büyük faydalar temin ederek ihsanlarda bulundu.

Selçuklu hanedanının sultanlar dâhil sekiz üyesine hizmet eden Muhammed b. Mansur 21 Şevval 494/19 Ağustos 1101 tarihinde öldü⁴.

Atabeg Ayaz

Sultan Berkyaruk (1092-1104) ile kardeşi Muhammed Tapar (1105-1118) arasındaki saltanat mücadelesi sırasında zenginliği ile dikkati çeken emîrlerden biri de Emîr-i Âhur İnanç Yabgu'nun evlatlığı Ayaz idi. O, bu mücadele sırasında Berkyaruk'a katıldı ve onunla beraber Bağdat'a gitti.

Öte yandan Muhammed Tapar'ın askerleri Emîr Ayaz'ın Hemedan'da bıraktığı mal, deve, at ve değerli eşyalarını aldılar. Emîr Ayaz'ın bu şehirde geride bıraktıkları arasında beş yüz Arap atı da vardı. Rivayete göre bu atların her birinin değeri üç yüz ila beş yüz dinar arasında değişmekte idi. Ayrıca bu askerler Ayaz'ın evini de yağmaladılar⁵.

Sultan Berkyaruk hastalığı artıp hayatından ümit kestiğinde yaklaşık beş yaşındaki oğlu Melikşah'ı veliaht ve Emîr Ayaz'ı da ona atabeg tayin etti. Diğer taraftan Muhammed Tapar kardeşinin ölüm haberini aldığı zaman Bağdat'da bulunan Melikşah ve Atabeg Ayaz'a karşı harekete geçti. Sonuçta Ayaz, Sultan Muhammed Tapar'a tâbi olmayı kabul etti ve bunun şerefine büyük bir ziyafet

⁴ Bkz. El-Hüseynî, s.33-34; Türkçe çev., s.22-23; Ayrıca fazla bilgi için bkz. Köymen 1992, s.15, 19, 142, 167, 173, 196, 222, 250, 261, 477.

⁵ Bkz. İbn el-Esîr, C.X, s.307; Türkçe çev., C.X, s.253.

tertiplendi. Bu ziyafet sırasında o, Muhammed Tapar'a çok değerli hediyeler takdim etti. Ancak bu barış ortamında kölelerin kendi aralarında yaptıkları bir şaka, Muhammed Tapar'ın Ayaz'dan şüphelenmesine bir süre sonra da öldürülmesine sebep oldu (13 Cumada I.498/1 Mart 1105). Bunu öğrenen Ayaz'ın kendi askerleri onun Bağdat'daki evini yağmaladılar⁶.

Emîr Mengübars

Kaynakların zenginliği ile zikrettiği emîrlerden birisi de Irak valisi (veya Bağdat şahnesi) Sipehsâlâr Mengübars idi. Sultan Muhammed Tapar vefat ettikten sonra (1118) oğlu Mahmûd, Sultan Sencer tarafından Irak Selçuklu sultanı tayin edilmişti. Bu sırada Mengübars, Sultan Mahmûd'un kardeşi Mesûd'un annesiyle evlendirildi. Bu hatun Muhammed Tapar nezdinde itibar sahibi olup "Nist ender cihan" (veya Sercihan) olarak isimlendirilmekte idi. Bu hatunla beraber cehiz olarak Muhammed Tapar'ın hazinesinden, durmadan sarf etmekle bitmeyecek miktarda malı Mengübars'ın hazinesine naklettiler. Mengübars Selçuklu Devleti emîrlерinin en cömertlerinden biri olup Muhammed Tapar'ın vefatından sonra Irak iktalarını tek başına kullandı ve yaşadığı sürece bunlar elinde kaldı. Onun gelirlerinin çokluğundan dolayı itibarı daha da yükselmişti. Veziri Veliy el-Dîn Muhlis Muhammed'den "Mengübars için Irak'da cemaattan elbise, âlât ve edevat, hayvanlar ve mücevherlerden başka kesilmiş İmamî sikke ile bir milyon üç yüz bin dinar nakit para topladığı rivayet edilmiştir"⁷.

Öte yandan daha sonra gelişen bazı olaylardan dolayı Sultan Mahmûd, Mengübars'a kızgındı. Bu sebeplerden bazılarına göre, Sultan Muhammed Tapar vefat edince, Melik Mesûd, annesiyle iddet müddeti dolmadan, zorla evlenmişti. Ayrıca sultana devlet işlerinde baskı yapmağa kalkışmıştı. Bağdat'da halka yaptığı zulüm ve müsadere bu kırgınlığın nedenlerinden biri idi. Sultan Mahmûd onu öldürerek halkı kötülüklerinden kurtardı (513/1119-1120)⁸.

Emîr Boz-aba

Fars bölgesini Atabeg Mengübars yönettiği sırada onun Huzistan'daki nâibi Boz-aba idi. Selçuklu Sultanı II. Tuğrul (1132-1134)'un Hemedan'da âni

⁶ Bkz. İbn el-Esîr, C.X, s.388-389; Türkçe çev., C.X, s.314-315. Ayaz'ın hayatı hakkında fazla bilgi için bkz. Özaydın 1990; Özaydın 2001, s.69; Öngül 1995, s.273-280.

⁷ Bkz. Bundarî, s.172-173; Türkçe çeviri, s.160-161.

⁸ Bkz. İbn el-Esîr, C.X, s.542, 556-557; Türkçe çev., C.X, s.430-432, 441-442; Sevim ve Merçil 1995, s.231.

ölümü üzerine yerine Mesûd (1134-1152) geçti. Ancak bir kısım emirler onun sultanlığını tanımak istemediler. Bunlardan biri de Mengübars idi ve açıkça isyan ederek Sultan Mesud'a karşı harekete geçti. İki taraf Gurşenbih denilen yerde karşılaştılar. Atabeg Mengübars bu savaşta mağlup olarak esir düştü ve öldürüldü. Emîr Boz-aba bu yenilgi sebebiyle önce savaş alanından kaçtı ise de, Mengübars'ın ölümünü duyduğu zaman kaçanlardan bir miktar asker topladı ve yağmaya dalmış olan Sultan Mesûd'un ordusunu mağlup etti (1138). Daha sonra da sür'atle Fars'a dönerek Mengübars'ın yerine bu bölgeye hâkim oldu⁹.

Boz-aba daha sonra Selçuklu hanedanı arasındaki taht mücadelesine karıştı. Sultan Mesûd bu nedenle Azerbaycan hâkimi Cavlı Candar'ı onun üzerine gönderdi. Boz-aba ise Cavlı'nın geldiğini öğrendiğinde Hemedan'ı terk ederek kaçtı ve hazinelerini bu şehirde bıraktı. Öte yandan Cavlı onu takibe başladı ise de, Mesûd'a güvenemediği için Boz-aba ile anlaşmak istedi. Boz-aba ise ona gönderdiği cevapta, *"Dostlukta samimî olduğunun işareti şu olacaktır; Hemedan'da Dâr el-Esîr Ebî İsâ'nın evinde otuz deve yükü altın ve gümüşten ibaret olan hazinemi bıraktım ... eğer bana göndermek lütfunde bulunursan gönder ki, arkadaşına iyilikle muamele eden bir dosta sarılmış olduğum belli olsun"* dedi. Cavlı bu durumda Hemedan'a döndü tarif edilen evdeki malı alarak kendi develeriyle Boz-aba'ya yolladı. Boz-aba hazinesi eline geçtiğinde iki taraf arasında anlaşma ve dostluk gerçekleşti. Sonuçta Boz-aba ile Sultan Mesûd'un orduları Hemedan'a bir konak uzaklıktaki Karategin çayırında karşılaştılar. Boz-aba kahramanca savaşmasına rağmen esir düştü ve özellikle Has Bey'in ısrarı ile öldürüldü (1147)¹⁰.

Hasbey Belengerî

Asıl adı Bey Arslan olup, Oğuz (Türkmen) beylerinden Belengerî'nin oğludur. Sultan Mesûd onu beğenerek hizmetine aldı. Hasbey daha sonra birçok olaylara karıştı. Bu sıralarda Emîr-i Hâcib Andurrahman b. Toganyürek, Fars hâkimi Boz-aba (bk), ve Rey valisi Abbas Sultan Mesûd'a karşı bir ittifak oluşturdular ve Hasbey'i sultanın yanından uzaklaştırmaya karar verdiler. Nitekim Abdurrahman, Gürcülere karşı yapılacak bir sefer için Arrân'a giderken Hasbey'i de beraberinde götürdü (1147). Ancak olay tersine gelişme gösterdi. Hasbey, sultanın emriyle Gence önünde Abdurrahman'ı öldürdü (Mart 1147). Mesûd da Emîr Abbas'ı öldürttü. Üçlü ittifaktan geriye sadece Boz-aba kalmıştı. Bu durumda sıranın kendine geleceğini anlayan Boz-aba askeriyle

⁹ Bkz. Bundarî, s.184-185; Türkçe çev., s.169-170; Merçil 1975, s.19.

¹⁰ Bkz. El-Hüseynî, s.116-120; Türkçe çev., s.81-83; Bundarî, s.201-203, 219-220; Türkçe çev., s.183-184,200; Merçil 1975, s.25-26; Sümer 1997, s.272.

Hemedan üzerine yürüdü. İki taraf Karategin çayırında karşılaştı. Sonuçta Bozaba yakalanıp öldürüldü. Mesûd savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan Hasbey'i emîr-i hâcib tayin ettiği gibi ona atabey unvanı da verdi. Fakat bu durum tecrübeli emîrlerin hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Büyük Sultan Sencer de, Mesûd'a, Hasbey'i yanından uzaklaştırmasını bildirdi. Daha sonra da harekete geçerek Rey şehrine geldi. Mesûd da bu şehirde Sencer'in huzuruna çıktı. Sencer, Hasbey'in kabiliyetini, özellikle çevgan oyunundaki ustalığını gördüğünde onu affetti.

Sultan Mesûd Receb 547/Ekim 1152'de öldüğünde, Hasbey ve bazı emîrler tarafından Melikşah b. Mahmûd tahta geçirildi. Melikşah ise devlet işlerini Hasbey'e bırakarak eğlenmekle meşgul olmuştu. Diğer taraftan Hasbey, onun devleti yönetemeyeceğini anladığında emîrler ile bir toplantı yaparak onların da desteğiyle Melikşah'ı Hemedan Kalesi'nde hapsedirdi (Ocak 1153). Bu kez Selçuklu tahtına Melik II. Muhammed davet edildi. Ancak emîrler Melik Muhammed'e Hasbey'i kötilediler ve onun öldürülmesi gerektiğini bildirdiler. Hasbey tarafından Hemedan'a davet edilen Melik Muhammed bu şehre geldi. Hasbey, her gün ona eşi görülmemiş hediyeler sunmaktaydı. Bu hediyeler arasında çadırlar, Arap atları, çeşitli silâh ve elbiseler vardı. II. Muhammed tahta geçişinin üçüncü günü Hasbey'i huzuruna çağırdı ve Emîr Zengi Candâr ile onun boyunlarını vurdurdu (548/1153)¹¹.

Bundan sonra, *"Sultanın ordusu hemen Hasbey'in hazine, ahır ve atlarının başına koştular. Hazinesinde buldukları eşya arasında on üç bin kırmızı atlas vardı. Şarab-hanesinde altın ve gümüş eşyadan, her vakit görülen âletlerden başka şarap için ayrılmış olan yedi gümüş küp bulundu. Ahıra gelince, bu kıyasın üzerinde idi. Her şehir ve nahiyede bağlı bulunanlar haricinde, hepsi seçilmiş, bağlı bin dört yüz ester (katır) vardı. Velhasıl onun hazinesinden sultanın hazinesine giren mal, eşya ve parayı hiçbir sultan toplayamamıştır. Bulunamamış olan toprağa gömülü define ve zahirelerin ne kadar olduğunu Allah bilir"*¹².

Seyf el-Din Ay-Aba

Türkiye Selçukluları devri zengin emîrlere örnek olarak Seyf el-Din Ay-aba'yı gösterebiliriz. Melik el-Ümera Seyf-el-Din Ay-aba'nın mutfağında her gün yüz (veya seksen) baş koyun tüketildiği gibi o, *"meclis ve sofr*

¹¹ Bkz. Bundârî, s.229-230; Türkçe çev., s.209-210; El-Hüseynî, s.126 -128; Türkçe çev., s.89-90; İbn el-Esir, C.XI, s.162-163; Türkçe çev., C.XI, s.142-144; Ravendî, s.259-260; Türkçe çev., C.II, s.251; Sevim ve Merçil 1995, s.222, 244 ; Sümer 1997, s.271-272.

¹² Bkz. Ravendî, s.261-262; Türkçe çev., C.II, s.251; Reşidüddin, C.II, 5. Cüz, s.142-143.

takımlarının tamamı işlemeli altından veya gümüşten olan, giyecek ve yiyeceklerinde çok titiz davranıp bu hususta lükse kaçan, en yeteneksiz şaire ve en küçük ziyaretçisine dahi bin dinardan aşağı bağıştta bulunmayan" bir devlet adamı idi. Hikayeye göre, çok şiddetli bir kışta sofrasında kızarmış kekliğin eksik olduğunu görünce azarladığı sofrası sorumlusu (han-sâlâr)ndan bunun sebebini sordu. Han-sâlâr, avcılar soğuk hava ve kardan ava çıkamadılar, dedi. Ay-aba ona şehirde keklik aramasını ve bundan sonra da sofrayı keklik kebabından yoksun bırakmamasını emretti¹³. Han-sâlâr ve mutfak müşrifi onun korkusundan şehirdeki avcılardan bir kekligi almış-yetmiş iddete (akçeye) satın aldılar ve her gün sofraya yüz keklik koydular¹⁴.

Ancak Seyf el-Din Ay-aba bu zenginliği ve devlet işlerindeki nüfuzu ile Sultan Alâeddîn I. Keykubad'ı gölgede bırakır olmuştu. Hatta Ay-aba ve çevresindeki emîrlere sultanın yerine küçük kardeşi Keyferidun'u tahta geçirmeği kararlaştırdıysa da, bu onların sonunu hazırlayacak bir plandı. Buna karşılık Sultan I. Alâeddîn Keykubad, kendi adamları ile kararlaştırdıkları bir günde Ay-aba ve öteki emîrlere bertaraf etmeğe muvaffak oldular (1223)¹⁵.

2. Emirlerin Zenginliklerinin Kaynakları

a. İktalardan Elde Edilen Gelirler

Yukarıda adı geçen Selçuklu emirlerinin zenginliklerinin en önemli kaynağı, maaşlarına karşılık kendilerine iktâ olarak verilen, devlete ait toprakların vergi ve gelirleri oluşturmaktadır.

b. Seferler Sırasında Ele Geçirilen Ganimetlerden Alınan Pay

Örneğin İbrahim Yınal ve Kutalmış 440/1048-1049 yılında Bizans'a karşı bir sefer düzenleyerek ganimet ele geçirdiler (Hasankale zaferi). Selçuklu ordusu bu galibiyetten sonra İstanbul'a on beş günlük yol kalıncaya kadar birçok hayvan ve mal ele geçirdiler. Rivayete göre ele geçirilen ganimetler on bin araba ile taşındı. Bizans ordusundan çok sayıda esir alındı. Bunlar arasında Gürcü asıllı komutan Liparit de vardı¹⁶.

Malazgirt Savaşı (1071) sonucu Selçuklu askerlerinin eline, Bizans ordusundan bol miktarda ganimet geçmişti. Değişik kaynaklara göre

¹³ İbn-i Bîbî, s.203-204; Türkçe çev., C.I, s.222.

¹⁴ Türkçe çeviride bu kısım atlanmıştır. Ayrıca bkz. Merçil 2000, s.145.

¹⁵ Alâeddîn I. Keykubad ile emîrlere arasındaki mücadele için bkz. Turan 1971, s.339-342; Uyumaz 2003, s.27-28.

¹⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, C.IX, s.546; Türkçe çev., s.414-415; İbn Kesir, C.XII, s.153; Sevim ve Merçil 1995, s.35.

Bizanslıların hayvanları, değerli eşyaları (para, mücevherat ve kıymetli kumaşlar), silâh ve zırhlar ele geçirildi. Öyle çok ganimet ele geçirildi ki, altın ve gümüşler ölçek ölçek üleştirildi. Müslümanlar o kadar fazla ganimet sahibi oldular ki, eşyanın, silâhların ve zırhların fiyatları düştü. Bu ganimet daha sonra savaşa katılanlar arasında dağıtıldı¹⁷. Malazgirt Savaşı'na katılan Savtegin ve öteki emirler de kendilerine düşen payı almışlardı.

Sultan Melikşah, kendisine karşı isyan eden amcası Kirman Meliki Kavurd'u 4 Şaban 465/15 Nisan 1073'de mağlup etti. Bu savaş sonrası Melikşah'ın ordusunun eline hadsiz hesapsız, akıl ve muhayyileye sığmayacak kadar hazine, silâh, eşya ve hayvan geçmişti¹⁸.

Sultan Arslanşah ile Atabeg İldeniz 1163'de Gürcüler üzerine bir sefer tertipletiler. Gürcü meliki, Selçuklu ordusu karşısında duramamış ve kaçmayı tercih etmişti. Savaş sonrası Selçuklu ordusu büyük bir ganimet elde etti. *“Müslümanlar o kadar ganimet elde ettiler ki şimdiye kadar... böyle ganimet ele geçmemişti. Güzel atlardan ve mallardan, güzel çadırlardan ve inci gibi kölelerden alınan ganimetler haddinden fazla idi. Bunların arasında atlara su verilen altın ve gümüş kovalar ve yine altından yemek takımları vardı. Ayrıca Gürcü hazinesinde mücevherler, altınlar, inciler ve mercanlar mevcut idi”*¹⁹.

c. Müsadere

Müsadere genelde hükümdarların emriyle uygulanmakta²⁰ ise de ender de olsa vezir ve emirlerin de bu işlemi yaptığı görülmektedir. Sultan Melikşah devrinde Basra iktai sahibi Humartegin Aşağı Irak'daki el-Haddâdiye köyünden “Gazzâl'in oğulları” diye tanınan iki adamın bir milyon altı yüz bin dinarlarını müsadere etmişti. Bu iki şahıs da Sultan Melikşah'a şikâyetle bulunmuştu²¹.

Sultan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasındaki taht mücadelesi sırasında da müsaderelelere rastlanmaktadır. Nitekim Melik Muhammed'in askerleri Emîr Ayaz'ın Hemedan'daki evini yağmaladılar ve adamlarından bir kısmının mallarını müsadere ettiler. Ayrıca Hemedan reisinden de yüz bin dinar müsadere edilmişti (494/1100-1101)²².

¹⁷ Bkz. Sümer ve Sevim 1971, s.2, 5, 53, 58, 62.

¹⁸ Bkz. Ravendî, s.126; Türkçe çev., C.I, s.124; Merçil 1989, s.32.

¹⁹ Bkz. El-Hüseynî, s.161-162; Türkçe çev., s.113-114.

²⁰ Bkz. Tomar 2006, s.65-67.

²¹ Bkz. İbn el-Esir, C.X, s.212; Sevim ve Merçil 1995, s.134.

²² Bkz. İbn el-Esir, C.X, s.307; Türkçe çev., C.X, s.253, 288-289.

Sultan Berkyaruk devrinde, Yınal b. Anuştegin el-Husamî Rey şehrinde Muhammed Tapar adına hutbe okutarak bu şehri ele geçirdi. Halka zalimce davrandı ve onlardan iki yüz bin dinar müsadere etti. (Rebi I. Ayının ortaları 496/27 Aralık 1102). Yınal daha sonra Bağdat'a yerleşince şehirdeki halka zulüm yaptı ve mallarını müsadere etti. Onun adamları görevli amillerden bile zorla mal aldılar²³.

Yukarda zikrettiğimiz Mengübars da müsadere yapan emîrlerden biri idi.

Sultan II. Tuğrul b. Muhammed Tapar'ın veziri Kıvâm el-Dîn Ebu'l-Kasım Nasır b. Ali Dergüzinî Enesâbâdî de birçok devlet büyükleri, memurlar, emîrler ve tüccarı müsadere etmişti²⁴.

d. Rüşvet

En eski dönemlerden itibaren toplumda görülen rüşvet olayı Selçuklu devrinde de devam etmiş ve emîrler arasında da görülmüştür. Dolayısıyla onların zengin olmalarını sağlayan unsurlardan biri de rüşvettir.

Nitekim Sultan Melikşah zamanında Diyarbekir bölgesinde bir rüşvet olayı zikredilmektedir. Meyyâfarıkîn (Silvan)'ı kuşatan Selçuklu ordusunu yöneten Hâcib Altuntak Meyyâfarıkînliler'den rüşvet almakta, bu nedenle şehrin kuşatmasını özellikle uzatmakta idi. Onun anî ölümüyle geride bıraktığı şeyler (tereke) arasında halktan gelen mektuplar bulundu. Böylece onun rüşvet aldığı açıkça ortaya çıktı (1084).

Selçuklu ordusunun Diyarbekir bölgesine hâkim olduğu sırada bir başka rüşvet olayı daha görülmektedir. Bu olayda Musul emîri Şeref el-Devle Müslim b. Kureyş yardım için geldiği bu şehirden Emîr Artuk'a verdiği rüşvet sayesinde çıkabilmişti.

Sencer'in meliklik dönemindeki ilk veziri Kiya Mücir el-Devle Ebu'l-Feth idi. Ancak onun vezirliği uzun sürmemişti. Zira Fahr el-Mülk b. Nizâm el-Mülk Sencer'in annesi Tâc el-Dîn Seferiye Hatun ile Emîr Erkuş (Bozkuş veya ümerâya) birçok mal rüşvet vererek (emvâl-i vâfir be-rüşvet dâd) vezirliği ele geçirmişti.

Öte yandan hayatı tehlikede olan Hemedan reisi Seyyid Ebû Hâşim el-Huseynî bu durumdan kurtulmak için Sultan Muhammed Tapar ile gece gizlice görüşmek istemiş ve bunu sağlaması için Lala Karategin'e on bin dinar rüşvet vermişti.

²³ Bkz. İbn el-Esir, C.X, s.307.

²⁴ Bk. Bundarî, s.161-163; Türkçe çev., s.151-153.

Sultan Sencer döneminde rüşvetle ilgili bir olay Batınîler ile Emîr Erkuş arasında vukû' bulmuştur. Selçuklu sultanına bağlı bir grup asker 528/1133-1134 yılında Emîr Erkuş komutasında Batınîlerin elinde bulunan Horasan'daki Girdkûh Kalesi'ni kuşatmıştı. Bu kuşatma Batınîleri çok güç durumda bırakmış ve kale Selçuklu askerlerinin eline geçmek üzereyken rivayete göre Emîr Erkuş Batınîlerden pek çok para ve değerli takılar alarak kuşatmayı kaldırmış, kaledekiler de kurtulmuştu.

Taht mücadelesine karışan haneden azası da kendine taraftar çekebilmek için asker ve emîrlere rüşvet dağıtmışlardır²⁵.

e. Taht Mücadelesi

Alp Arslan'ın ölümünden sonra vasiyeti üzerine veliahtı olan oğlu Melikşah sultan ilân edildi (25 Kasım 1072). Melikşah'ın, sultan olduktan sonra tahtı ele geçirmek isteyebilecek öteki hanedan azasına karşı hazırlıklı olması gerekmektedir. Nitekim askerlerin maaşları (ulufe) yedi yüz bin dinar artırıldı. Sultan Melikşah Horasan'a girdikten (31 Aralık 1072) sonra bölgenin başkenti Nişabur'a geldi ve iç kaledeki birçok malı, maiyeti, emîr ve komutanlara dağıttı. Böylece yöneticiler ile emîrlerin Melikşah'ı desteklemeleri sağlanmış oldu. Ancak çok geçmeden Melikşah'ın amcası Melik Kavurt Selçuklu tahtına sahip olabilmek için Kirman'dan harekete geçti. O, önce Rey ile Hemedan arasında bulunan Türkmenlere güvenmekteydi. Öte yandan Melikşah ve Vezir Nizâm el-Mülk yaklaşan tehlikeyi hissetmişlerdi. Onlar Kavurt'dan önce Rey'e girdiler ve şehrin kalesinde bulunan Alp Arslan'ın hazinesinden beş yüz bin altın, beş bin elbise ve silâhları Türkmenlere dağıtarak Kavurt'a karşı üstünlük sağladılar²⁶.

Sultan Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra, küçük yaştaki oğlu Mahmûd'u tahta geçirmek isteyen Terken Hatun taht mücadelesine girişti. Önce emîrlere gizlice mal dağıttı ve oğlunu destekleyeceklerine dair onlardan yemin aldı²⁷. Bir diğer rivayete göre, Terken Hatun oğlunu tahta geçirebilmek için bu uğurda Melikşah'ın hazinesinden yirmi milyon altın dağıtmıştı²⁸.

Sultan II. Muhammed, Hasbey'i ortadan kaldırdığı zaman başka bir taht iddiası Süleymanşâh ordusuyla Hemedan'a yürümekteydi. Buna karşılık II. Muhammed'in yanında az bir asker vardı. Çünkü yakın adamları, ordunun âdeti olduğu gibi anlaşmazlığa düşmüş ve dağılmışlardı. II. Muhammed onları

²⁵ Fazla bilgi için bkz. Merçil 2011b, s.154-155, 158-159, 161-162-164, 167.

²⁶ Bkz. Merçil 1989, s.28-30.

²⁷ Bkz. İbn el-Esir, C.X, s.211; Türkçe çev., C.X, s.181; Bundarî, s.82; Türkçe çev., s.84; ayrıca bkz. Özyayın 2001, s15.

²⁸ Bkz. Ravendî, s.141; Türkçe çev., C.I, s.138; Sevim ve Merçil 1995, s.136; Özyayın 2001, s.19.

yatıştırmak için külâh külâh altın, çuval çuval elbise dağıttı ise de bu davranışı bir fayda sağlamadı. Verilenleri alan ordu yine kaçırıyordu. Böylece sultanın eline geçen Hasbey'in hazinelerinin çoğu tükenmişti²⁹.

f. Yağma

Öte yandan zaman zaman görülen yağma olayları emîrlerin zenginleşmesinin sebeplerinden biri idi.

Sultan Berkyaruk'a karşı saltanat mücadelesine kalkışarak isyan edenlerden birisi de Emîr Üner idi. Ancak kendi askerleri arasından üç Türk onu Save yakınlarında öldürdüler. Sonra da adamları onun hazinelerini yağmaladılar (492 / 1098-1099)³⁰.

Sultan Muhammed Tapar, Emîr Cavlı Sakavu'ya Fars valiliğini vererek oğlu Çağrı'ya atabey tayin etmişti (502/1108-1109). O ve şehzade Fars bölgesine geldiğinde Çavlı, kendisine rakip olur düşüncesiyle bazı yerlerin hâkimi Emîr Buldacı'yı öldürmüştü ve mallarını da yağma ettirmişti³¹.

Sultan II. Muhammed zamanında taht iddiacılarından biri olan Süleymanşâh kendisine karşı bir isyanın tertiplendiği haberi üzerine bulunduğu ordugâhtan kaçmış, hazine, otağ ve padişaha ait her türlü malzeme olduğu gibi yerinde kalmıştı. Ertesi gün onun ordugâhında hiç kimsenin olmadığı anlaşıldığında, askerler birbirine girip bunları yağmalamışlardı³².

g. Fidyeye Necat /Kurtuluş akçası

Kurtuluş akçası da Selçuklu emîrlerinin gelirlerini artıran olaylardan idi. Nitekim 9 Şaban 497 /7 Mayıs 1104'daki Harran Savaşı sırasında Urfa Haçlı Kontu Baudouin du Bourg ile Tell-Bâşir senyörü Joscelin Courtenay, Artukoğlu Sökmen'in adamları tarafından esir edildiler. Daha sonra, önce Joscelin (1107), ardından Baudouin (1108) kurtuluş akçası ödemek şartıyla serbest bırakıldılar³³.

Sultan II. Tuğrul b. Muhammed Tapar, tahta geçtiği sırada öteki Selçuklu melikleri isyana başladılar. İlk isyan Melik Davud'dan geldi. İki taraf arasındaki savaş Hemedan civarında Vahan köyü yakınlarında oldu. Bu mücadeleden üstün çıkan Sultan II. Tuğrul idi (Ramazan 526/ Temmuz-Ağustos 1132). Davud'un

²⁹ Bkz. Ravendî, s.263; Türkçe çev., C.II, s.252.

³⁰ Bkz. İbn el-Esir, C.X, s.282; Türkçe çev., C.X, s.235; Sevim ve Merçil 1995, s.157.

³¹ Bkz. İbn el-Esir, C.X, s.517; Türkçe çev., C.X, s.411; Merçil 1975, s.10.

³² Bkz. Ravendî, s.264; Türkçe çev., C.II, s.253-254; Reşidüddin, s.145-146.

³³ İbn el-Esir, C.X, s.460; Türkçe çev., C.X, s.368-370. Bu olayın münakaşası ve fidye miktarı için bkz. Demirkent 1990, s.112-119.

ordusunda bulunanlardan Barankuş Zekevî ile Safiy el-Dîn Müstevfî tutsak alınmışlardı. Barankuş Zekevî yetmiş bin dinar ile Kazvin Kalesi'ni vermek suretiyle kurtuldu. Safiy el-Dîn Müstevfî'nin ödediği kurtuluş akçası ise iki yüz bin altın idi³⁴.

h. Hil'at

Hil'at, hükümdarın taltif etmek istediği bir kimseye verdiği kıymetli elbisedir. Ayrıca hil'at sadece bir elbiseden ibaret olmayıp görevin mahiyet ve önemine göre başka maddî unsurlardan da oluşmaktaydı.

Tuğrul Bey, Irak'ta faaliyette bulunan İbrahim Yınal'a Musul ve buraya bağlı yerlerin yönetimiyle birlikte hil'at, at ve yirmi bin dinar verdikten sonra Bağdat'a dönmüştü (449/1057-1058). Öte yandan Sultan Melikşah Suriye ve Filistin'e hâkim olan Emîr Atsız (bk.)'in yerine kardeşi Tutuş'u atamaya karar vermişti. Ancak Atsız'ın sultana tâbi olduğunu bildirmesi üzerine bu karardan vazgeçmiş ona sultanî kaftan, külâh, kılıç ve kalkandan oluşan hil'at göndermek suretiyle gönlünü almıştı (468/1075-1076).

Emîr Artuk'un, Diyarbakir kuşatmasını terk etmesi sebebiyle (bk. rüşvet), Melikşah ile arası açılmıştı. Buna rağmen sultan ona hil'at, at ve beş bin dinar gönderdi. Ancak burada hil'at konusunda pek rastlanmayan bir olay meydana geldi ve Artuk Bey Sultan'ın gönderdiği hil'ati kabul etmedi (478/1085-1086).

Sultan Sencer Katvan Savaşı (1141)'ndeki yenilgiden sonra Selçuklu Devleti'ni ve orduyu yeniden toparlamak için büyük gayret sarf etti. Bu maksatla, Katvan'da savaşan gazilere hil'atler vesairenden başka üç milyon altın (dinar) dağıttı³⁵.

Sonuç olarak, emîrler, askerî teşkilâtta önemli görevleri kadar, verdiğimiz örnekleri de dikkate alırsak, zenginlikleri nedeniyle de Selçuklu toplumunun en üst tabakasında yer almışlardır.

³⁴ Bkz. El-Hüseynî, s.101; Türkçe çev., s.71; İbn el-Esîr, C.X, s.682; Türkçe çev., C.X, s.537.

³⁵ Fazla bilgi için bkz. Merçil 2007, s.142-151.

KAYNAKLAR

- Bundarı 1889 *Histoire Des Seldjoudes De l'Iraq par al-Bondârî D'apres Imâd ad-Dîn al- Kâtib al-Isfahânî*, Texte Arabe, M. Th. Houtsma, Liede 1889; Türkçe çev., Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943.
- Demirkent 1990 *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- El-Hüseynî 1933 Sadr'uddin İbn Ali Al-Husaini *Akhbar'ud-Dawlat'ıs Saljuqiyya*, Edit. Muhammad Iqbal, Lahor 1933; Türkçe çev., Necati Lugal, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, Ankara 1943.
- İbn el-Esîr 1979 İbn al-Athîr, *al-Kâmil Fi't-Ta'rih*, Beyrut baskısı, 1979, c. X; Türkçe çev., A. Özeydin, İbn el-Esîr, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, İstanbul 1987.
- İbn Kesir 2000 *El-Bidâye Ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi İbn Kesir*, C.XII, Türkçe çev., M. Keskin, İstanbul 2000.
- İbn-i Bîbî 1956 İbn-i Bîbî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, Önsüz ve fihristi hazırlayan Adnan Sadık Erzi, c. I, Tıpkı basım, Ankara 1956; Türkçe çev., Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- Köymen 1992 M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt III Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara.
- Merçil 1975 Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay..
- Merçil 1989 Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara.
- Merçil 2000 Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara.
- Merçil 2006 Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Ordu Pazarı", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, s.23-26.
- Merçil 2007 Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara.
- Merçil 2011a Erdoğan Merçil, "Emîr Savtegin", *Selçuklular,-Makaleler-*, İstanbul, s.
- Merçil 2011b Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Rüşvet ", *Selçuklular -Makaleler-*, İstanbul, s.144-183
- Öngül 1995 Ali Öngül, "Emîr Ayaz", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul, s.273-280.
- Özeydin 2001 A. Özeydin, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklular Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001
- Özeydin1990 A. Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara.
- Ravendî 1981 Muhammad İbn 'Ali İbn Sulayman Ar- Râwandî, *Râhatu's-Sudûr wa Âyatu's-Surûr*, Edit., Muhammad Iqbal, London 1981; Türkçe

Selçuklularda Zengin Emirler

- çev., Ahmet Ateş, *Râhatü's-Sudûr Ve Âyetü's-Sürûr*, C.II, Ankara 1960.
- Reşidüddin 1960 Raşid Al-Dîn Fazlallâh, *Câmi' Al-Tavârih*, c. II, 5. Cüz *Selçuklular Tarihi*, Yayınlayan, Ahmed Ateş, Ankara 1960.
- Sevim 1983 Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara.
- Sevim 1991 Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA.*, C.4, İstanbul, s.92-93.
- Sevim ve Merçil 1995 Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara.
- Sümer 1997 Faruk Sümer, "Has Bey", *DİA.*, C.16, İstanbul, s.271-272.
- Sümer ve Sevim 1971 Faruk Sümer - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971.
- Tomar 2006 C. Tomar, "Müsâdere", *TDV İA.* C.32, İstanbul, s.65-67.
- Turan 1971 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Uyumaz 2003 Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara.

Erdoğan Merçil

Erdoğan Merçil